

Öwezli tentek batyr

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy şahslar, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Öwezli tentek batyr ÖWEZLI TENTEK BATYR

Ata-babalarymyzyň «Könesi bolmadygyň ~ täzesi bolmaz» diýip aýdan paýhasly sözlerine görä, öz halkynyň geçmiş ýolundan habarsyz adamyň milli buýsanjy-da, ruhy baýlygy-da pes bolýar. Şu nukdaýnazardan halkymyzyň geçmiş taryhyna ser salmak bilen, biz XIX asyrda türkmen topragyny goramakda batyrlyk we edermenlik görkezen, ady okyjylara ozal belli bolsa-da, ol merdana türkmen hakda heniz mälim bolmadyk käbir maglumatlary okyjylara ýetirmekçi.

■ Öwezli tentek (lakamy) batyr kim bolupdyr?

Bu edermen batyr Abdysetdar Kazynyň «Jeňnama» atly taryhy eseriniň häzirki türkmen diline terjimesinde:

Ýokdy ol zamanda onuň dek gerçek,
Günbatarly, ismi Öwezli tentek ~

diýlip taryp edilen.

«Jeňnamanyň» «Halk göreşleriniň çeper ýazgysy» atly sözbaşysynda «Gyzylarbatly Paly mergen şanyň pälwanyny urup öldürse, gökleň Öwezli tentek «bire derek iki pälwanyňy iber» diýip, haýbat atyp dur» diýlip görkezilýär. Bu jümle eseriň Garrygala söweşine (1858 ý) bagyşlanan bölümüne degişlidir. Ýöne şu söweşi beýan edýän ýeke-täk taryhy çeşme bolan «Jeňnamanyň» asyl nusgasynda:

Ýok erdi zamanda şirimiz entek,
Ismi-magrupaly Öwezli tentek ~

diýlen setirler-de bar. Eseriň asyl nusgasyndaky «magrupaly» sözünüň häzirki türkmen diline terjimesinde «günbatarly» diýlip berilmegine we ilat arasyndaky gürrüňlere salgyylanmak

bilen, Öwezli tentek batyr barada maglumatlary anyklaşdyryp beýan etmekçi.

Öwezli batyr şol wagtky Ahalyň günbatar tarapynda ýerleşen Gyzylarbatdan bolmaly. Muňa Ahalyň orta gürplerinde ýaşan Absysetdar Kazynyň «...ismi-magrupaly Öwezli tentek» diýen setiri şaýatlyk edýär, çünki şol wagtda Gyzylarbat Ahalyň günbatarsy hasap edilen. Şeýle hem professor N.W.Atamämmedowyň redaksiýasy bilen çykarylan «Türkmen hanlary we serdarlary» atly kitapçada: «Patyşa Russiýasynyň Orta Aziýa, şol sanda, türkmen topragyna hem dört tarapdan, Orenburgdan, Gazagystandan, Maňgyslakdan, Kraanowodskiden ýörişler etmek planyny amala aşyrmaga gyssanýandygyny bilýän tekelerem agzybirlige ünsi güýçlendirýärler.

Nurberdi hanyň tagallasy bilen Orazmämet han, Çopan Kir, Gara batyr, Sopy han, Gulbatyr serdar..., Hanmämet atalyk, Durdy mugt, Öwezli tentek... ýaly batyrlar bir çukura tüýkürýärler» diýlip görkezilmegi hem Öwezli batyryň Ahalda ýaşandygynyň subutnamasydyr.

Öwezli batyr XIX asyrda häzirki Gyzylarbat etrabyň Sarp-Zaw obalary aralygynda ýaşap geçen, ýaşlykdan gözsüz batyrlygy, edermenligi bilen tapawutlanan mergenleriň biridir. Ol tekeleriň togtamys bölüminiň tilki şahasyndan bolupdyr. Gyzylarbatda olaryň tire gürmegini «jebeliler» (ýöne beýle at ýazgyda duş gelenok) diýip hem atlandyrýarlar. Onuň doglan ýyly anyk bolmasa-da, aradan çykan wagty 1879-1880-nji ýyllar bolmaly, çyn ady hem Öwezmyratdyr.

Türkmenistanyň Çeperçilik akademiýasynyň (öňki) rektory, Türkmenistanyň halk hudožnigi Gulnazar Bekmyradowyň aňyrsynyň hem şolara degişlidigini ýatlasak, okyjylar üçin has-da düşnükli bolsa gerek. Ol öz agasy Begnazardan (merhum) bu edermen batyr hakynda eşidendigini häzir hem ýatlaýar.

Öwezli batyryň Myrat («tentek») atly ogly bolup, ol ömrüni demir ýolda işläp geçirip, 1943-nji ýylda Gyzylarbatda aradan çykypdyr. Onuň gyzy Oguldurdy eje 63 ýaşynda (1998-nji ýylda), pensioner, Gyzylarbat şäherinde ýaşaýar, ogly Myrat Öwezow 1943-nji ýylda doglan, häzir (1998) Gyzylarbadyň 3007-nji awtoulag kärhanasynda sürüji bolup işleýär. Onuň gürrüň

bermegine görä, kakasy Myray aradan çykanyndan 3-4 aý geçeninden soňra doglupdyr, oňa atasy Öwezmyradyň (Öwezliniň) adyny dakypdyrlar. Ol mekdepde okan ýyllarynda Öwezmyrat Öwezmyradow diýlip atlandyrylypdyr.

Indi bolsa Öwezli batyryň adynyň yzyna «tentek» sözünüň goşulmagy hakynda aýdalyň. Şu çaka çenli ilat arasynda bu söze tiräniň ady hökmünde düşünip gelenler az däl. Sebäbi gyzylarbatlylaryň arasynda «Öwezli tentek, Sapar tentek (Öwezliniň nesline degişli adam), pylany hem tenteklerden» diýen ýaly sözler häli-häzire çenli hem azda-kände aýdylýar. Batyryň agtygy Oguldurdy ejäniň öz ejesinden eşidişine görä, Öwezli dagy heniz ýaş oglanka maşgalasyndaky çagalar bilen üýşüp, agaç okarada gowurga taýýarlamakçy bolup ony oduň üstünde goýupdyrlar. Şol barmana oduň ýanmasy birneme güýçlenip, okara ot düşüpdür. Muňa gözi düşen ejeleri: «Haý, tentekler, näme beýle edýärsiňiz! Ot güýçlenende agaç okaranyň ýanjagyny bilmeýärsiňizmi?» diýip, gatyrganypdyr. Şundan soňra olaryň neberesine «tentekler» lakamy galypdyr.

Öwezliniň batyrlygy «Jeňnamada» anyk görkezilýär. 1858-nji ýylda bolan Garrygala söweşinde gökleňleriň baştutany Durdy han kömek sorap goňşy tekelere we ýomutlara ýüz tutýar. Netijede, Nurberdi hanyň baştutanlygynda Ahaldan tekeleriň 10 müň atlysy we Mahmyt işanyň ýolbaşçylygynda günbatarly ýomutlaryň 8 müň atlysy garrygalalylara kömege barýarlar.

Ýerli ilaty halas etmäge kömege baran algyr bürgüt dek batyrlar bu söweşde edermenligiň, gaýduwsyzlygyň nusgasyny görkezmek bilen tapawutlanýarlar.

Öwezli batyr türkmenlere hut Nurberdi hanyň özi tarapyndan baştutanlyk edilen bu aldym-berdimli, ýeňiş gazanylan jeňden sag-aman dolanyp gelipdir diýmäge bizde doly esas bar. Muňa «Türkmen hanlary we serdarlary» atly kitapçadan ýokarda getirilen mysalymyz hem güwä geçýär. Sebäbi Patyşa Russiýasynyň türkmen topragyna harby ýörişleri Garrygalanyň etegindäki söweşden has soňraky wakalardyr.

Nurberdi hanyň tagallasy bilen ilatyň arasynda agzybirligiň, asuda durmuşyň rowaçlanmagyny üpjün etmek barada geçirilýän maslahata Orazmämet han, Garaoglan han, Gurbanmyrat işan,

Kerimberdi işan, Hanmämmet atalyk... ýaly pähim-paýhasly, il-günüň hormatlaýan adamlary bilen birlikde Öwezli batyryň hem çagyrylmagy onuň halkyň arasynda sylanýan, il bähbidini arayan adam bolanlygyndan habar berýär. Bu barada ilat arasynda aýdylyp gelinýän gürrüňler hem bar.

Gyzylarbat oýundan bir baýyň mal sürüsinden iki-üç sany adam ep-esli ownuk mallary çopandan zorluk bilen alyp, sürüp äkidipdir. Muny eşiden Öwezli batyr gelip, mal eýesine duýgudaşlyk bildirip, mallary yzyna almaklygyň alajyny ýañzydanda, ol mallary nädip gaýtaryp aljagyny bilmeýänligini aýdypdyr. Onda Öwezli: «Baý aga, onuň bir alajy tapylar. Ýöne siz ýanyma mallaryňyzy tanap biläýjek adamy goşsaňyz bolýar» diýip, batyrgaý aýdypdyr. Öwezli batyr baýyň çolugy bilen ýola atlanýar.

Olar barmaly obalarynyň bir çetine ýetenlerinde göze görnen uly süriniň gapdalynda entek bu sürä goşulman, kökerilgi goýun-geçilere gözi düşen çoluk özlerine degişli mallardygyny Öwezli batyra duýdurýar. Ol hem bärden barşyna gylyjy bilen kökenleri birujundan kesip, dowarlary boşatmaga başlaýar. Bu ýagdaýy maly alyp gidenleriň baştutanlaryna habar berenlerinde, ol: «Siziň diýýäniňiz gözsüz batyr Öwezli tentekdir, onuň garşysyna çykaýsaň, hökman ganjaryşmaly bolar. Şonuň üçin ol öz ugruna gidibersin» diýipdir. Şeýlelikde, Öwezli batyr är işini bitirip, ygtyýarsyz äkidilen mallary eýesine gowşurypdyr.

Öwezli diňe bir batyrlygy däl-de, eýsem pähim-paýhaslylygy, ugurtapyjylygy bilen-de tapawutlanypdyr. Il arasynda aýdylyşyna görä, Gyzylarbat galasynyň şol wagtky hany Sopy han zerurlyk ýagdaýynda bir ýerli baýdab karzyna pul alyp, esli wagtlap yzyna gowşurmandyr. Algydar baý handan algysyny dilemegiň ugruny tapman, bu hakda Öwezlä aýdypdyr. Bular iki tirkeşik bolup Sopy hanlara baryp, saglyk-amanlyk soraşýlandan soňra Öwezli batyr oňünde goýlan bir çäýnek çäý kasesine guýup oturan ýerinden ýuwaşlyk bilen: «Han aga, işiňiziň ýetikligi sebäpli ýanymdaky ýoldaşym bilen algy-bergiňiI hasaplaşmaga özümiz geläýendiris. Biziňem bir çäýnek çäý içerlik wagtymyz bar, ýene-de bir iş üçin ýola düşmeli boljak»

diýip, sypaýyçylykly aýdypdyr.

Sopy han ýanaşyk otaga girip çykandan soň onuň aýaly içi pully düwünçegi emäý bilen myhmanlaryň arasynda goýup gidipdir. Soňra algysyny üzülişen baý Öwezliniň ugurtapyjylygyna, gerek ýerinde han bilen ýüzbe-ýüz durup meseläni çürt-kesik adalatly çözmegi başarmagyna minnetdarlyk bildiripdir.

Işanberdi ANNABERDIÝEW,

Serdar etrabyňyň 26-njy orta mekdebiniň taryh mugallymy.
Taryhy şahslar